

Gebarentaal in Vaanderen

Mieke Van Herreweghe - Myriam Vermeerbergen

1. De Vlaams-Belgische Gebarentaal

Wie inmiddels iets over gebarentaal weet, zal al wel begrepen hebben dat er niet één gebarentaal is die over de hele wereld wordt gebruikt. Het is zelfs zo dat de gebarentaal die in Nederland gebruikt wordt, zo verschilt van die die in Vlaanderen gebruikt wordt - ook al is de gesproken taal dezelfde -, dat we kunnen spreken over twee verschillende talen: de Nederlandse gebarentaal en de Vlaams-Belgische Gebarentaal. De reden dat er niet één, maar vele gebarentalen zijn, is eenvoudig: gebarentalen zijn niet 'gemaakt', ze zijn spontaan ontstaan en gegroeid uit menselijke contacten. Hoe en op welk moment de verschillende gebarentalen zijn ontstaan, weten we niet, net zoals we niet weten hoe en wanneer gesproken talen zijn ontstaan. Niettemin gebruiken niet alle 'Vlaamse' gebaarders voor alle begrippen dezelfde gebaren. De gebarentaal in Vlaanderen is -zoals in veel andere streken- heel erg lang miskend en onderdrukt. De gebarentaal speelde geen enkele maatschappelijke rol en werd alleen maar gebruikt voor onderlinge contacten tussen doven. Daardoor kwamen de meeste doven pas op school voor het eerst in contact met de gebarentaal. Zo'n 90 tot 95% van alle doven heeft immers horende ouders en die ouders kennen meestal geen gebaren. Op school leerden de dove kinderen dan de gebarentaal, meestal niet van de leerkrachten, want in de klas werden (meestal) geen gebaren gebruikt en de leerkrachten kenden dikwijls geen gebarentaal, maar wel van andere dove kinderen. De gebarentaal werd dus eigenlijk gedurende lange tijd -en in vele gevallen nog steeds- voornamelijk overgedragen van (ouder) kind op (jonger) kind. Bij dat proces speelden de dove kinderen van dove ouders een belangrijke rol, want zij hadden de taal natuurlijk wel van volwassenen geleerd. Nu was -en is- het zo dat de gebaren die in een bepaalde school door de kinderen werden gebruikt voor een gedeelte verschilden van de gebaren die in andere scholen werden gebruikt. Elke school had -en heeft- dus een eigen 'gebarentaal-variant'. Die gebarentaal-

varianten worden gewoonlijk genoemd naar de stad of regio waar de school gelegen is (Brugge, Gent, Antwerpen, Brussel, Hasselt), vandaar de namen 'regionale varianten' of 'streekgebaren'. Soms wordt ook wel de benaming 'dialect' gebruikt, in overeenstemming met hoe we de regionale varianten van een gesproken taal noemen. Maar eigenlijk is spreken over een 'Antwerpse gebarentaal-variant' en een 'Brusselse variant' ook niet helemaal juist. Want in sommige regio's bestond tot niet zo heel lang geleden een gescheiden meisjes- en jongensschool en in elke school werd een verschillende variant gebruikt. In Antwerpen, bijvoorbeeld, waren er twee varianten: een meisjes-variant en een jongens-variant en dus niet één Antwerpse variant. Ook is het zo dat volwassen doven dikwijls niet meer de 'zuivere' vorm van de variant die ze oorspronkelijk op school hebben geleerd, gebruiken. Dat komt dan omdat de meisjes en de jongens als volwassenen met elkaar toch veel contacten hebben in de Dovenclubs -die natuurlijk niet gescheiden zijn- of omdat ze bijvoorbeeld zijn gaan wonen in een streek waar de meeste doven naar een andere school geweest zijn of omdat ze getrouwd zijn met iemand van een andere school/streek en ze door die contacten minder en minder hun 'eigen' gebaren gebruiken. Naast deze varianten bestaat er in Vlaanderen eigenlijk (nog) geen standaard-gebarentaal. Omdat de gebarentaal niet werd gebruikt in het onderwijs (1), op de televisie, in het bedrijfsleven,... was het niet nodig dat er een 'officiële' gebarentaal kwam. Toen er aan het eind van de jaren zeventig ook in Vlaanderen stilaan (opnieuw) belangstelling ontstond voor gebaren en gebarentaal, dacht men (en 'men' zijn dan vooral horenden) dat een ruimer gebruik van gebarentaal enkel kon als er een standaard-gebarentaal zou zijn. Net in die periode werd in Vlaanderen het gebarensysteem Nederlands met Gebaren ontwikkeld en was er een gebarencommissie (bestaande uit Doven uit de verschillende regio's) aan het werk om te beslissen welke gebaren er in dat systeem zouden worden gebruikt. De gebaren die werden gekozen voor het gebarensysteem Nederlands met Gebaren komen voor een deel uit de verschillende regionale varianten en zijn voor een deel zelf ontworpen (namelijk als er voor een bepaald Nederlands woord of begrip te veel verschillen bestonden tussen de gebaren van de verschillende regio's of als er in geen enkele regio een gebaar voor be-

stond). Het gaat dus om een vermenging van zogenaamde 'streek-gebaren' en 'nieuwe' gebaren. In het begin werd gedacht dat Nederlands met Gebaren zou kunnen worden gebruikt als een soort 'Algemene Gebarentaal': bijna alle horenden die wilden leren communiceren met doven kregen het systeem aangeleerd en er werd gehoopt dat over een niet al te lange tijd ook alle doven het systeem zouden kunnen gebruiken. Maar na een aantal jaren werd duidelijk dat gebarensystemen toch niet zo bruikbaar zijn als men had gedacht. Met een aantal aanpassingen zou het in theorie misschien wel mogelijk zijn om de gebaren van Nederlands met Gebaren, de 'eengemaakte gebaren' zoals ze worden genoemd, te combineren met de eigen grammaticale structuur van de gebarentaal en zo een 'Algemene Vlaamse Gebarentaal' te bekomen. Maar in de praktijk zien we dat er maar weinig doven gelukkig zijn met de 'eengemaakte gebaren' en zij zijn het natuurlijk die over hun taal moeten beslissen. Het is nu eenmaal zo dat als je aan iemands taal raakt, die persoon zich erg emotioneel gaat gedragen; het is alsof je aan zijn identiteit raakt. Op dit moment is er trouwens iets aan de gang dat we een 'spontane standaardisering' kunnen noemen. Doordat doven uit verschillende streken meer en meer contact hebben met elkaar beginnen de verschillende varianten stilaan in elkaar te vloeien. Daarom denken we dat er in de toekomst een 'standaard-gebarentaal' zal groeien, zelfs zonder dat daar al te veel moeite voor moet worden gedaan. En dat is goed, want de geschiedenis van de gesproken talen leert dat standaardisering, de ontwikkeling van een 'algemene taal', het best lukt als het op een spontane manier gebeurt. Op dit moment is er dus eigenlijk niet één gebarentaal die door iedereen in Vlaanderen op dezelfde manier wordt gebruikt. Toch gebruiken wij de naam 'Vlaams-Belgische Gebarentaal'. De reden dat die naam kan worden gebruikt, is dat er veel meer overeenkomsten dan verschillen zijn tussen de varianten. De Vlaamse gebarentaal-varianten hebben alleen maar voor een deel verschillende gebaren, een groot gedeelte van de gebaren en ook de grammatica zijn dezelfde. De naam 'Vlaams-Belgische Gebarentaal' en niet 'Vlaamse Gebarentaal' wordt gebruikt om aan te duiden dat er tussen de gebarentaal-varianten in Vlaanderen en degene die in Franstalig België worden gebruikt heel wat

gelijkenissen zijn. Doven uit Vlaams-Brabant zeggen bijvoorbeeld dat hun variant minder verschilt van de 'Frans-Brusselse' gebarentaal-variant dan van de Limburgse. Daarom is het eigenlijk best mogelijk om over 'Belgische Gebarentaal' te spreken. De federalisering van België heeft echter ook gevolgen voor de Doven-gemeenschap. Door die federalisering is het minder gemakkelijk geworden om over de gesproken talgrens heen samen te werken: 'Vlaamse' doven moeten bijvoorbeeld voor subsidies aankloppen bij de Vlaamse overheid en 'Waaalse' doven bij de 'Waaalse' of Franstalige overheid. Daardoor zouden er in de toekomst wel eens minder en minder contacten kunnen zijn en zouden er ook meer en meer verschillen kunnen komen tussen de gebarentaal in Vlaanderen en die in Franstalig België. Zoals gezegd is er nu in Vlaanderen een proces van spontane standaardisering aan de gang. Het gaat daarbij bijna altijd om contacten tussen Vlaamse doven onderling, bijna nooit om contacten tussen Vlaamse en Waaalse doven. Daarom veronderstellen we dat het standaardiseringsproces in Vlaanderen en in Wallonië apart zal verlopen en dat de talen uit elkaar zullen groeien. Het is natuurlijk onmogelijk om in de toekomst te kijken. Daarom spreken we nu nog steeds over de 'Vlaams-Belgische' Gebarentaal.

2. Gebarentaalonderzoek in Vlaanderen

Vanaf de start van het gebarentaalonderzoek aan het begin van de jaren '80 tot ongeveer 1990 gebeurde het onderzoek over gebarencommunicatie in het algemeen en de Vlaams-Belgische Gebarentaal in het bijzonder voornamelijk door Filip Loncke. In de eerste helft van de jaren tachtig legde hij zich vooral toe op de studie van de fonologische aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal, al was er ook enige aandacht voor morfologie en syntaxis. Vanaf 1985 werkte Filip Loncke aan een aantal onderzoeken die tot doel hadden na te gaan op welke wijze binnen de dovenpedagogiek het taal aanbod het beste kan worden georganiseerd. Er werd een reeks artikelen gepubliceerd over de vraag of en in hoeverre er al dan niet een continue dan wel discontinue overgang is tussen het gebarentaalgebruik van dove kinderen van dove ouders en dat van dove kinderen van horende ouders. De meeste van deze studies gebeurden parallel zowel bij 'Vlaamse'

als bij 'Walse' kinderen; voor het 'Walse' gedeelte van het onderzoek werd vaak samengewerkt met Sophie Quertinmont, werkzaam bij het IRSa, een Franstalig instituut te Brussel. In die artikelen wordt dan ook meestal gesproken over de 'Belgische' Gebarentaal. Vanaf de tweede helft van de tachtiger jaren zijn er aan de Vrije Universiteit Brussel, sectie Germaanse Talen, enkele eerder kleinschalige studies van volwassen gebarentaalgebruik uitgevoerd door Sera De Vriendt of in het kader van een licentie-verhandeling (=doctoraalscriptie)- door zijn studenten. Er was ondermeer aandacht voor het gebruik van voorzetsels, het uitdrukken van genericiteit, de vorm en het gebruik van samenstellingen en het veelvuldig voorkomen van herhalingen in spontaan gebarentaalgebruik. Pas in de periode 1990-1994 was er een eerste grootschaliger onderzoeksproject. Dankzij een beurs van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek kon er door Myriam Vermeerbergen aan de Vrije Universiteit Brussel voltiids gewerkt worden aan een studie van een aantal morfo-syntactische aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal. In het kader van dit onderzoek werd in Vlaanderen voor het eerst een corpus bestaande uit een aantal uren spontane taaldata samengesteld en getranscribeerd. De studie concentreerde zich vooral op de manier waarop Vlaamse gebaarders de relatie tussen het werkwoord en zijn argumenten aanduiden en omvatte ondermeer de analyse van volgordemechanismen, rolnemen, het afwisselend en simultaan gebruiken van beide handen, congruente bij werkwoordgebaren, werkwoordelijke constructies en herhalingen van en binnen constituenten. Het onderzoek werd samengevat in een doctoraatsproefschrift en diende in 1997 ook als basis voor een naslagwerk bedoeld voor cursisten Vlaams-Belgische Gebarentaal: Grammaticale Aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal. Inmiddels zet Myriam Vermeerbergen haar onderzoek verder aan de Vrije Universiteit Brussel en ze wordt hierbij ondersteund door Diane Boonen (zelf doof) die door Fevlado (de Federatie van Vlaamse Doven en Slechthorenden) werd vrijgesteld om aan dit onderzoek mee te werken. Ook psycholoog Gerrit Loots verricht onderzoek aan de Vrije Universiteit Brussel en hij heeft zich gespecialiseerd in de interactie tussen ouders en kinderen in de leeftijdsperiode van 18 tot 24 maanden. Binnen dit onderzoeks-

project werd in eerste instantie zowel de interactie tussen horende ouders en hun doof kind als de interactie tussen dove ouders en hun doof kind bestudeerd. Er werd opgemerkt dat dove ouders in interactie met hun dove peuters bepaalde communicatiestrategieën gebruikten die tegemoet komen aan de visuele communicatiebehoeften van hun kinderen. Deze strategieën die een vlottere communicatie mogelijk maken, worden niet of veel minder gebruikt door horende ouders. Daarom wordt momenteel een ouder-kind programma ontwikkeld dat tot doel heeft de sensitieve responsiviteit van de horende ouders te bevorderen door hen te leren inspelen op de visueel-tactiele noden van hun kind. Tijdens het ouder-kind programma worden ondermeer strategieën aangeleerd die gebruikt worden door de dove ouders. Er wordt nagegaan in hoeverre dit programma een invloed heeft op de ouder-kind interactie. Enkele laatstejaarsstudenten werken aan dit onderzoek mee. Verder heeft Mieke Van Herreweghe gedurende een korte periode gewerkt als wetenschappelijk medewerker binnen een Europees Horizon-project toegekend aan Fevlado. Dit project resulteerde in 1995 in de publicatie van De Vlaams-Belgische Gebarentaal: een Eerste Verkenning. Sindsdien is Mieke Van Herreweghe opnieuw verbonden aan de Universiteit Gent waar ze zich concentreert op contrastief onderzoek Nederlands-Vlaams-Belgische Gebarentaal. Aan de Universiteit Gent gebeurde in het kader van een licentieoverhandeling tevens een studie van classifiers in de Vlaams-Belgische Gebarentaal. Ten slotte hebben Mieke Van Herreweghe en Myriam Vermeerbergen de Vlaams-Belgische Gebarentaal in een grotere context geplaatst in het boek 'Thuishoren in een Wereld van Gebaren'. In dit boek is er niet alleen aandacht voor communicatieve aspecten maar wordt ook gekeken naar sociaal-culturele aspecten van de Dovengemeenschap in Vlaanderen.

3. Tolkopleidingen in Vlaanderen

3.1. De tolkopleiding in Gent

In 1981 slaagde Fevlado er na twee jaar lobbywerk in om een "doventolk"-opleiding -zoals dit in Vlaanderen nog steeds genoemd wordt- opgericht te krijgen binnen een bestaande school voor volwassenenvorming. Het ging toen om een driejaarig

programma in avondlessen op secundair niveau met in het totaal 180 uur les per jaar. In 1984 studeerden dan ook de eerste "doventolken" af. Na enkele jaren vond men echter dat deze opleiding niet uitgebreid genoeg was. Dus werd de opleiding in 1991 onder de vleugels gebracht van de 'Vormingsleergangen voor Sociaal en Pedagogisch Werk' te Gent - Sint-Amandberg, en verlengd naar een vierjarige opleiding. Als de studenten slagen, krijgen ze het wettelijk erkend diploma van Hoger Onderwijs van het Korte Type voor Sociale Promotie "Gegradeerde Tolk voor Doven".

Op dit moment krijgen de studenten 280 uur les per jaar in de volgende vakken: Vlaams-Belgische Gebarentaal: grammatica, Vlaams-Belgische Gebarentaal: woordenschat en oefeningen, Historiek (van gebarentalen en de Dovengemeenschap), Leefwereld van de Doven, Nederlands, Logopedie, Deontologie, Psychologie, Stenotolken, Gebarentaaltolken en Stage. De meeste vakken behoeven geen uitleg, behalve misschien wat bedoeld wordt met "stage". Gedurende de eerste twee jaren is het doel van de stage vooral het observeren van de Dove persoon, de Dovengemeenschap en Dovencultuur (voornamelijk in Dovenclubs) en het aanleren van gebarentaal en communicatie met Dove personen (waarvoor Dove personen in de klas uitgenodigd worden). Gedurende de laatste twee jaar wordt in de stages vooral aandacht besteed aan tolkoefeningen (gesimuleerde oefeningen in de klas en "echte" oefeningen in de buitenwereld), aan het bestuderen van gebarentaaloefeningen en aan het observeren van tolkopdrachten. Het belangrijkste onderdeel van de opleiding is natuurlijk de Vlaams-Belgische Gebarentaal. Op dit gebied beginnen de studenten immers van nul afgezien geen voorkennis vereist is. Voor het theoretisch grammaticale deel wordt in het Nederlands lesgegeven door een horende tolk, maar de woordenschat en oefeningen worden verzorgd door Dove leerkrachten. Een probleem is evenwel dat deze leerkrachten helemaal niet opgeleid zijn om les te geven, waardoor ze soms eens met de handen in het haar zitten. Daarnaast moet nog vermeld worden dat tot zo'n dertig jaar geleden de opleiding nog in het teken stond van Nederlands met Gebaren. De overgang naar Vlaams-Belgische Gebarentaal is dus nog een vrij recent gegeven, zodat het lesgeven soms wel een vallen en opstaan is. Daarnaast worden de lesgevers ook gecon-

fronteerd met het feit dat het om een gecentraliseerd programma gaat, waar studenten uit alle streken in Vlaanderen naar toe komen, maar dat er nog geen gestandaardiseerde gebarentaal bestaat in Vlaanderen. Voorlopig is het zo opgelost dat iedere lesgever zich aan de gebaren uit zijn/haar eigen regio houdt (vb. eerste jaar iemand uit het Antwerpse, tweede jaar iemand uit het Brugse, enz.). De studenten worden verondersteld de gebaren uit hun eigen regio te leren kennen door contacten met Doven uit hun eigen streek. Natuurlijk leidt dit soms wel tot verwarring bij de studenten, maar voorlopig (aangezien er in Vlaanderen nog geen woordenboek of CD-Rom bestaat met alle gebaren uit elke regio) lijkt dit de beste oplossing. Ondanks deze problemen blijft de opleiding steeds populairder te worden (vooral dan sinds 1993; zie tabel). In volgende tabel kan het aantal eerstejaarsstudenten en het aantal afgestudeerden in de afgelopen jaren gevonden worden. Zoals in elke avondopleiding zijn er veel studenten die opgeven in de loop van de opleiding, vooral omdat men de zwaarte ervan onderschat had. Het grote verschil tussen het aantal eerstejaars en het aantal afgestudeerden ligt dus voornamelijk daaraan en niet zozeer aan het feit dat de slaagpercentages zo laag zijn.

	eerstejaars	afgestudeerden
1998-1999	66	
1997-1998	57	9
1996-1997	42	14
1995-1996	71	13
1994-1995	71	8
1993-1994	70	2
1992-1993	35	4
1991-1992	32	4

3.2. De tolkopleiding in Mechelen

In 1988 werd een tweede (niet verwante) tolkopleiding erkend - die eigenlijk al sinds 1978 bestond maar niet officieel erkend was - als onderdeel van het Stedelijk Instituut voor Technisch Onderwijs voor Sociale Promotie te Mechelen. Het ging om een driejarige avondopleiding op secundair niveau. Vanaf het schooljaar 1998 - 1999 is deze opleiding echter ook op het niveau van het Hoger Onderwijs van het Korte Type voor Sociale Promotie

(binnen dezelfde school) gebracht en verlengd tot vier jaar avond-les (240 uur per jaar). Het programma omvat volgende vakken: Vlaams-Belgische Gebarentaal (grammatica en woordenschat), Expressie, Dovencultuur en historie, Anatomie en technische hulpmiddelen, Psychologie, Deontologie, Gebarentaaltolken, Semtolken, Logopedie, Nederlands, Eindwerk en Stage (vergelijkbaar met die in Gent). Het enige grote verschil met de opleiding in Gent is misschien dat de gebarentaallesen (oefeningen en woordenschat) verzorgd worden door horende personen, hoewel vaak met de hulp van Dove assistenten. Voor het overige kampen de organisatoren van deze opleiding met analoge problemen als in Gent. Ook deze opleiding werd in 1993 om een of andere onduidelijke reden plots populairder, zoals uit volgende tabel wel blijkt:

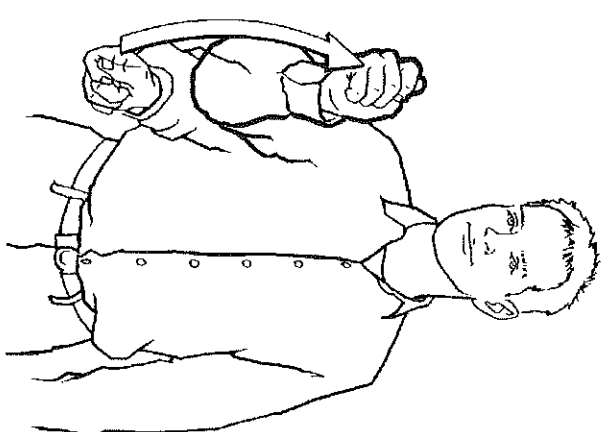
	eerstejaars	afgestudeerden
1998 - 1999	44	15
1997 - 1998	36	3
1996 - 1997	35	10
1995 - 1996	40	4
1994 - 1995	36	2
1993 - 1994	34	6
1992 - 1993	22	8
1991 - 1992	20	10
1990 - 1991	20	

Ten slotte kunnen afgestudeerden van beide opleidingen een erkenning aanvragen bij het Vlaams Fonds voor de Integratie van Personen met een Handicap. Voorwaarde is evenwel dat ze de deontologische code ondertekenen en beloven na te leven. Deze erkenning is noodzakelijk om via de Vlaamse doventolkendienst, met name het CAB (Communicatie-Assistentie-Bureau), tolkopdrachten te kunnen uitvoeren. Op het einde van 1995 waren er 105 afgestudeerde tolken in Vlaanderen van wie er 71 officieel erkend werden (de andere 34 hadden (nog) geen erkenning aangevraagd). Van die 71 waren er eigenlijk maar zo'n 50 actief. Slechts een vijftal tolken had geen ander hoofdberoep en die vijf waren werkloos of huisvrouw. Op het einde van 1996 waren er 91 officieel erkende tolken in Vlaanderen en van die 91 waren er een 60-tal actief. Halverwege 1997 zijn daar nog 17 afgestudeerde tolken bijgekomen, maar tegen het einde van 1997 was het aantal

actieve tolken gedaald tot een 50-tal. Eigenlijk is er slechts sprake van een kerngroep van een 20-tal tolken die bijna 90% van de opdrachten op zich nemen. Op dat moment had het CAB ongeveer 800 dove klanten voor wie 3717 tolkuren bemiddeld werden in 1997. Vlaanderen bevindt zich dan ook in een vicieuze cirkel: te weinig tolken houden zich professioneel met het tolken bezig, maar zolang de financiële voorwaarden niet verbeteren, zal deze situatie niet veranderen want als hoofdberoep is tolken op dit moment jammer genoeg niet leefbaar in Vlaanderen.

Voetnoten:

- 1 Pas sinds het schooljaar 1998 - 1999 wordt er op één (eerder kleine) Vlaamse school (op experimentele basis) bilinguaal-bicultureel onderwijs verstrekt aan dove kinderen. De andere scholen houden het bij differentierende communicatie waar de dove kinderen geplaagd worden in een orale richting of in een "Nederlands met Gebaren"-richting.
- 2 Dat jaar waren er geen afgestudeerden omdat degenen die de driejarige opleiding gevolgd hadden het jaar voordien afgestudeerd waren en de "nieuwe lichterling" nog een vierde jaar moest volgen.

"opleiding"